

## Este limba română „mama limbii latine”? sau *Despre valoarea documentară a cuvintelor\**

Acad. Gheorghe Chivu

Președintele Secției de filologie și literatură

Pentru cei mai mulți dintre contemporanii noștri care au absolvit cel puțin cursurile liceale, româna este o limbă romanică, alături de italiană, franceză, spaniolă, portugheză, catalană, sardă, occitană și retoromană. Pentru unii dintre acești contemporani, entuziaști și dornici de noutate, apariția limbii române continuă să fie însă o enigmă istorică, pe care ei o consideră incorect explicată până acum. Iar argumentele pe care le descoperă pe diverse canale de difuzare a informațiilor, mai mult sau mai puțin oficiale, de regulă dornice de descoperiri senzaționale, argumente care au impact neașteptat de mare, din cauza caracterului lor neobișnuit și, mai ales, contestatar, ar trebui să explice și să elimine așa-zise erori de interpretare, pe care personalități de prestigiu din domeniul istoriei limbii și culturii noastre le-au impus de multă vreme. În esență, potrivit acestor opinii, cu vădit rol restaurator și cu aureolă dorit patriotică, limba română nu ar mai trebui considerată limbă romanică, singura descendentă sud-est europeană a limbii latine. Ea, româna, ar fi de fapt continuatoarea fidelă a limbii dacilor, popor doar parțial și pentru puțin timp stăpânit de romani. Iar, urmare firească a acestei interpretări, româna ar fi însăși „mama limbii latine”. Aceasta întrucât romanii, care au cucerit Dacia, fie ar fi fost de același neam cu poporul ocupat, fie au deprins de la daci limba pe care aceștia o vorbeau încă înainte de cucerire, iar apoi au impus această limbă, devenită prin împrumut a lor în celelalte provincii ale Imperiului din Europa. Exact ce pare să susțină formal, dar în esență eronat prin scoatere din context, sintagma „româ-

na este mama limbii latine”, descoperită în una dintre scrierile lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. (Mulți dintre acești interpreți au preluat sintagma din comentarii diverse, nu citind tipăritura și cu atât mai puțin manuscrisele marelui învățat latinist.)

Conferința din această seară, bazată pe analiza informațiilor oferite de limba română însăși, încearcă să ofere argumente, sper corecte, utile și accesibile, pentru tranșarea acestei dispute privitoare la originea limbii pe care o vorbim. Ne bazăm în această încercare pe valoarea documentară a cuvintelor, știut fiind că, pentru intervale foarte lungi de timp din istoria noastră, privitor la care nu dispunem de documente scrise, datele lingvistice sunt singurele surse de informație valide, dacă, evident, sunt înțelese și folosite corect.

Încă din vremea cronicarilor, cărturarilor interesați de istoria românilor și de forma, respectiv de originea limbii pe care o vorbeau aceștia, constataseră că noi „*de la Râm ne tragem*”. Formularea vă este tuturor cunoscută din școală. Constatarea astfel formulată indica, desigur, nu descendența locuitorilor provinciilor istorice românești din latinii care aveau capitala imperiului la Râm (adică la Roma), ci descendența limbii vorbite de români din limba latină. Le permitea cronicarilor această constatare compararea lexicului uzual românesc cu cel latinesc. Le veneau în sprijin notațiile multor învățați străini, călători în țările române, care constatau și apoi afirmau că româna este o latină sau o italiană „stricată”.

Dimitrie Cantemir, omagiat în repetate rânduri în această toamnă, primul savant autentic al culturii

\*Conferință susținută în cadrul Conferințelor Dalles ale Academiei Române  
(28 septembrie 2023, Sala Dalles)

noastre vechi, primul cărturar enciclopedist născut în acest spațiu, dobândind din timpul vieții un mare prestigiu european, a susținut și el, cu argumente noi față de cronicari, aceeași descendență latină a limbii române.

Reprezentanții Școlii Ardelene, mișcarea iluministă transilvăneană bine cunoscută, preluând idei cuprinse în scrierile istorice ale lui Cantemir, au dezvoltat și au argumentat suplimentar originea latină a limbii noastre. Scrisul etimologizant, pe care ei l-au creat și l-au utilizat, respectiv programul de modernizare după model latin a limbii noastre literare pe care l-au pus consecvent în aplicare, au adus dovezi suplimentare în sprijinul acestei idei. Petru Maior, iluminist remarcabil deopotrivă prin opera și prin profunzimea, respectiv prin rafinamentul gândirii sale, afirma, într-o lucrare de popularizare a cunoștințelor științifice, privitor la utilitatea alfabetului latin pentru evidențierea originii limbii noastre: „De câte ori mi s-au întâmplat mie de, îndoindu-mă de vrun cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că râde asupra mea de bucurie, că l-am scăpat din sclavie și de calicele cirilicești petece”. (Petru Maior, *Orthographia*)

(Scrisul etimologizant evocă sau sugerează, cum se știe, prin forma grafică a cuvintelor, etimonul, adică acel cuvânt sau acea formă străină din care provin acestea. În schimb, scrisul chirilic, inadecvat specificului limbii române, împiedica orice apropiere formală între aspectul grafic al unui cuvânt românesc și etimonul său.)

Sfârșitul secolului al XIX-lea și, îndeosebi, secolul al XX-lea au consfințit, prin studii fundamentale, încadrarea limbii române între limbile romanice, toate descendente din latina populară. Formulări memorabile, datorate multor învățați români, dar și unor mari lingviști, respectiv istorici europeni (între ei Ferdinand Lot, Alf Lombard, Carlo Tagliavini, Gheorghe I. Brătianu, Sextil Pușcariu, Alexandru Rosetti, recent Eugen Coșeriu), au făcut carieră: „româna este un miracol”, „o insulă de romanitate într-o mare slavă”; reprezintă, prin valoarea documentară de excepție, un punct obligatoriu de raportare în studiile privind originea și caracteristicile limbilor romanice, ea reprezentând astfel „al patrulea picior al mesei romanice”, celelalte trei, impor-

tante, fiind, desigur, italiana, franceza și spaniola; româna este, prin trăsăturile sale originare, însăși „limba latină vorbită neîntrerupt în provinciile dunărene ale Imperiului [...], din momentul ocupării lor de către romani și până astăzi” (cum nota în definiția genealogică a limbii noastre Al. Rosetti).

Sfârșitul veacului al XIX-lea adusesse însă, prin scrisul lui Nicolae Densusianu (în primul rând prin *Dacia preistorică*), o interpretare originală și în același timp surprinzătoare și o idee nouă privind începuturile limbii noastre. În condițiile absenței informațiilor precise despre modul în care latina vorbită de cuceritorii romani a fost acceptată de către daci, deopotrivă de către cei aflați sub ocupație directă și de către cei rămași în afara Imperiului, istoricul presupunea că limba dacilor va fi fost identică cu limba latină. Iar mai aproape de noi, ideea, rămasă mult timp fără adepți, a avut un ecou deosebit, mai ales în ultimele decenii, când numărul speculațiilor privitoare la limba vorbită de geto-daci, respectiv la modul de desfășurare a procesului de romanizare a Daciei, subiect foarte puțin cunoscut, a crescut.

Astfel, ideea poziției speciale pe care ar fi avut-o limba dacilor în istoria românei ajunge să fie des și pe larg susținută cu afirmații ce țin, aparent, de logica evenimentelor petrecute acum aproape două mii de ani: dacii, popor viteaz și mândru, având o civilizație străveche, cea mai importantă și mai veche din centrul Europei, nu ar fi putut renunța la limba lor în favoarea limbii cuceritorilor; iar răspândirea limbii latine în teritoriile pe care romanii nu le-au avut sub stăpânire la nord de Dunăre nu poate fi susținută, în absența constrângerilor administrative aplicate în Imperiu. „Româna este mama limbii latine”, spun de aceea tot mai des adepții acestei teorii, bazându-se, cum spuneam, pe logica desfășurării unor evenimente insuficient documentate. Aceasta în ciuda studiilor și a argumentelor furnizate de savanții autentici, români, dar foarte mulți și foarte mari, străini, care afirmaseră și continuă să susțină descendența românei din limba latină. Româna, această limbă „miracol”, nu s-ar fi putut constitui, se spune, ca limbă romanică independentă într-un timp prea scurt, în doar 165 de ani (de la al doilea război între daci și romani, desfășurat în anii 105–106, încheiat cu ocuparea zonei centrale,

importante economic și politic a Daciei, până la părăsirea provinciei nord-dunărene de către trupele și de către administrația romană, în anul 275, prin așa-numita retragere aureliană).

În această evaluare a perioadei în care, sub relativ scurta ocupație romană, nu s-ar fi putut forma deci limba română prin acceptarea latinei ca limbă de comunicare dominantă, se ignoră în primul rând faptul că romanizarea populației din teritoriile dunărene a început întâi în sudul fluviului și s-a extins apoi, după primul război dintre daci și romani, în Dobrogea. Se ignoră de asemenea adevărul că, după anul 275, când din Dacia a plecat nu populația stabilă, ci doar armata și administrația romană, nu au încetat contactele între populația romanizată aflată de o parte și de alta a Dunării. Nu se ține apoi seamă de intensitatea și de amploarea procesului de romanizare a Daciei. Fără rezultate importante în acest proces, edictul numit *Constitutio Antoniniana*, dat de împăratul Caracala în anul 212, prin care toți locuitorii Daciei erau considerați cetățeni romani, nu ar fi avut justificare. Iar cei 165 de ani de ocupație efectivă a Daciei acoperă, practic, cel puțin cinci generații, timp suficient pentru schimbarea atitudinii față de limba de mare prestigiu a cuceritorilor.

Acceptarea, apoi impunerea limbii latine ca limbă de comunicare în Dacia Felix (au fost descoperite circa 3000 de inscripții cu text latinesc la nord de Dunăre, multe dintre acestea fiind datorate indiscutabil unor localnici) a fost urmată, spun istoricii limbii, pe baza argumentelor lingvistice, singurele valide în situații istorice similare, de o românzare, adică de o extindere a utilizării noii limbi, formate prin preluarea și, apoi, prin modificarea de către daci a limbii latine vorbite, numită curent latină vulgară sau populară, în afara granițelor teritoriului nord-dunărean controlat efectiv de către trupele romane.

Ce spun însă datele lingvistice despre originea, respectiv despre apariția și despre trăsăturile distinctive ale limbii române în perioada ei de început?

### **Dovezile lingvistice ale caracterului romanice al limbii noastre**

**Observații într-un fel superficiale** ce pot fi făcute de orice vorbitor, cât de cât instruit, intere-

sat de subiect, indică existența în limba română a multe cuvinte panromanice (circa 500), cunoscute și utilizate constant în România (cum este numit largul teritoriu european în care se vorbesc limbi romanice). Aceste cuvinte aparțin fondului principal lexical al limbii noastre și au forme identice sau foarte asemănătoare cu lexeme utilizate în limbile romanice occidentale. Observația, asemănătoare, dar mult mai bine documentată decât aceea făcută cândva de vechii noștri cronicari, ne spune că putem găsi, în cele mai importante limbi romanice apusene, cuvinte apropiate ca formă și identice ca sens cu *om, femeie, casă, masă, apă, râu, pâine, floare, cer, soare, zice, scrie*, iar lista poate continua. Sunt aceste cuvinte prea numeroase pentru ca prezența și utilizarea lor frecventă în limbi romanice distincte să poată fi rezultatul întâmplării.

Se alătură fondului foarte bogat de astfel de cuvinte, general cunoscute, două perechi de cuvinte românești extrem de importante prin informațiile pe care le oferă pentru limpezirea chestiunii aflate acum în discuție. Este vorba de *român – română*, respectiv de *vlah – vlahă*.

Prima pereche formată din *român*, prin care ne identificăm ca parte a unui popor, și din *română*, utilizat pentru a numi limba pe care o vorbim, sunt lexeme general folosite la noi, documentate din cele mai vechi scrieri românești cunoscute și aflate indiscutabil în legătură cu latinescul *romanus*, substantivul, respectiv adjectivul latinesc corespunzător. (În unele scrieri românești vechi, traduse din slavonă, *rumân*, forma primară a cuvântului amintit, era folosit și pentru a-i numi pe *râmleni*, adică pe „romani”. Este aceasta o dovadă imposibil de contestat a conștiinței descendentei romane a românilor, oferită de vechii traducători ai Apostolului și ai Evangheliilor, dovadă prezentă în tipărituri brașovene de mijloc de secol XVI, înainte ca forma *român*, apărută sub certă influență latinească, să fi fost folosită în predoslovia, adică în prefața *Paliei de la Orăștie*, tipărită în 1582.)

Firește, limba vorbită de *români* a fost și rămâne, după cum spun toate textele noastre, vechi sau noi, și după cum acceptă toți vorbitorii nativi din toate timpurile ai acestui idiom, *româna*.

Informații la fel de utile pentru chestiunea acum în discuție oferă de asemenea cuvântul *vlah*,

utilizat de străini pentru a-i numi pe românii trăitori deopotrivă la nord și la sud de Dunăre. Cuvântul are sensul „vorbitor al unui idiom romanic”, idiom descendent deci din limba latină. În sintagme privitoare la limba noastră, plasate în titlul unor texte lingvistice mai vechi destinate străinilor, adjectivul *valahic* indică „limba română”. (Cităm pentru ilustrare doar două titluri, *Institutiones Linguae Valachicae*, o gramatică manuscrisă din c. 1770, prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină pentru misionarii iezuiți ajunși în spațiul nostru, respectiv *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, tipărită de Samuil Micu și Gheorghe Șincai în 1780, reeditată în 1805, scriere programatică a Școlii Ardelene, destinată și străinilor interesați de limba română.) Grupuri masive de vorbitori ai limbii noastre trăitori la sud de Dunăre sunt numite de către vecinii sârbi *vlahi*. Slavii ajunși în număr mare, după secolul al VII-lea, în partea centrală a Munteniei au găsit aici localnici vorbitori de limbă română și au numit zona *Codrii Vlăsiei*. Maghiarii numesc italiana *olasz nyelv*, Italia fiind *Olaszország*. Iar, în maghiara vorbită, *oláh*, folosit în alternanță cu *román*, a însemnat și înseamnă încă „vlah”, adică „român”.

Poate fi pusă la îndoială percepția românilor înșiși asupra originii limbii lor, respectiv constatarea vecinilor noștri privind tipul și descendența românei?

Observații atente asupra lexicului românesc vechi (continuat până astăzi prin cuvinte ce aparțin fondului principal lexical, cea mai stabilă componentă a vocabularului) arată apoi prezența în vorbirea curentă a românilor a numeroase cuvinte considerate de lingviști ca fiind moștenite din latină.

**Câmpuri lexicale numeroase**, acoperind practic toate domeniile de activitate umană, sunt bogat ilustrate prin astfel de cuvinte.

Eutropius, istoric roman trăitor în veacul al IV-lea, nota că romanii au adus în Dacia coloniști pentru „popularea orașelor și cultura ogoarelor”, ceea ce indică existența unui program de colonizare, justificat în primul rând economic (extragerea metalelor rare, respectiv reorganizarea producției agricole, ambele spre folosul Imperiului). Programul administrației și armatei romane a fost urmat, după cum indică lexicul românesc de

bază, de acceptarea și, apoi, de impunerea în vorbirea localnicilor a unor bogate serii lexicale, formate, cum constată lingviștii, din cuvinte preluate din vorbirea ocupanților și coloniștilor romani.

Pentru minerit și pentru prelucrarea metalelor pot fi citate cuvintele: *aur*, *argint*, *aramă*, *cărbune*, *sare*, *păcură*, toate indicând bogății naturale specifice zonei intens romanizate din nordul Dunării.

Pentru agricultură sunt relevante: *grâu*, *secară*, *orz*, *mei*, *in*, *cânepă*; *ara*, *semăna*, *săpa*, *secera*, *măcina*, precum și cunoscutul *țară* „zonă propice pentru agricultură”. (Când mergem într-un sat, spunem și astăzi că „mergem la țară”.)

Pentru creșterea vitelor cităm: *vacă*, *bou*, *cal*, *oaie*, *capră*, *miel*, *vițel*, *ariete* „berbec” și sinonimul său *berbece*; *adăpa*, *mulge*, *paște*, *pășuna*; *păcurar* „păstor”, *staul*.

Iar pentru pomicultură și legumicultură reținem, dintr-o listă din nou foarte bogată: *vie*, *viță*, *măr*, *păr*, *cireș*, *nuc*; *ai* „usturoi”, *ceapă*, *ridiche*, *legumă*, *curechi*, respectiv *varză*, a cărei formă *vearze*, însemna în limba veche „verdețuri”.

Au fost aceste domenii de activitate, considerate adesea tradiționale, reprezentative pentru viața și pentru activitatea dacilor, atât de puternic influențate de coloniștii romani? Lexicul românesc de bază, păstrat până astăzi, arată că răspunsul este, în percepția specialiștilor lingviști, fără discuție afirmativ.

Primele contacte între romani și daci s-au produs însă cu certitudine în plan militar, urmate, după ocuparea unei părți importante din teritoriul Daciei, de măsuri administrative și juridice, menite să organizeze sau să reorganizeze, pentru o mai bună stăpânire și folosire, teritoriul ocupat.

Astfel au pătruns în uzul localnicilor, al dacilor adică, prin contactul cu trupele de ocupație, cuvinte de asemenea numeroase, precum: *oaste*, sensul primar trimițând la trupe militare ostile, *luptă*, *călarie* „călăreț” [„în genunchi cădeau călării” scria Eminescu], *bătrân* „soldat retras din armată din cauza vârstei, veteran”; *arc*, *săgeată*, *scut*; *a călca* „a învinge” (păstrat cu acest sens în scrisul bisericesc; „cu moartea pre moarte călcând”).

Iar prin administrația romană au ajuns să fie cunoscute și apoi folosite: *cetate*; *judeca*, *lege*, *judet*, cuvânt ce însemna „judecată”, apoi „instanță de judecată” și „judecător”.

**Imitarea și apoi acceptarea modului de viață roman**, procese produse și ele în timp, au avut drept urmare pătrunderea în vorbirea dacilor a numeroase alte cuvinte de origine latină, ce numesc:

– omul și părțile corpului: *om, cap, țeastă, creier, păr, urechi, gură, dinți, limbă, nas, frunte, barbă, ochi, sprânceană, mână, braț, mijloc, picior, deget*;

– însușiri umane: *bătrân* (cu sens derivat din „veteran”), *tânăr* (care etimologic însemna „gingaș”), *vechi, bun, rău, înalt, lung, scurt, frumos, urât, orb, mut, vârtos* adică „tare, puternic”;

– familia: *bărbat, muiere, femeie*, însemnând la început „familie, totalitatea membrilor unei familii în afara bărbatului”, *fată, fiu, fie* „fiică”, *mamă, tată, frate, soră, cumnat(ă), unchi, văr*;

– locuința: *casă, ușă, fereastră, perete, scară, cuptor, curte, fântână, strat* „pat”;

– obiecte casnice: *lingură, furcă, oală, sapă, seceră, secure*;

– alimente: *lapte, pâine, fă(r)ină, caș, cârnaț* (înlocuit ulterior cu forma refăcută *cârnat*), *miere, ou, plăcintă, vin, unt, untură*;

– aspecte, forme ale naturii: *apă, câmp, munte, râu, piatră, șes, vale*;

– timpul și măsura lui: *zi, noapte, dimineață, zori, prânz, seară, săptămână, an, vară, toamnă, iarnă, primăvară*. Zilele săptămânii au și ele numiri latinești, provenite însă de regulă, din sintagme: *ziua lunii, a lui Marț, a lui Mercur* ...

Sunt toate aceste serii lexicale dovezi de acceptare a modului de viață roman, rezultatul fiind o romanizare culturală și materială evidentă a comunităților dacice.

Sub influența creștinismului, pătruns la nord de Dunăre probabil mai intens după părăsirea Daciei de către trupele și administrația Imperiului, dar având, de obicei, haină lingvistică latinească, a fost acceptată o bogată terminologie religioasă, aflată și astăzi în uz: *crede, credință, lege* „credință, religie”, *cruce, biserică, preut, altar; Dumnezeu* (creat dintr-o sintagmă cu primul element un vocativ), *sânt, înger, drac; boteza, păcat, rugăciune; popor* „totalitatea enoriașilor dintr-o parohie”. Din această terminologie fac parte, între altele, și numele unor importante sărbători religioase: *Paște, Florii; Sânmedru, Sântândrea, Sânnicoară, Sânpietru, Sângiordz, Sântioan* (devenit mai târziu *Sândziene*).

Un cuvânt din această serie ne spune că creștinismul a fost adus de coloniștii romani stabiliți inițial în localitățile urbane, deoarece locuitorii satelor, predominant daci, erau considerați *păgâni*. (Latinescul *paganus* însemna „locuitor al satului”.)

Integrarea Daciei în viața economică și administrativă a Imperiului a favorizat, spun adepții ideii că româna este urmașa latinei populare, procesul de romanizare lingvistică în provinciile dunărene ocupate de către romani. Iar această romanizare este dovedită, cum cred că s-a putut constata ușor din exemplele anterioare, de lexicul de bază al limbii noastre. Romanizarea, sugerează aceleași exemple, a fost favorizată și apoi amplificată de folosirea limbii latine ca mijloc de comunicare între localnici și coloniștii cu proveniențe diverse. (Veniseră sau fuseseră aduși în Dacia italice, greci, celți, germanici, nord-africani). La fel cum a desăvârșit romanizarea acceptarea modului de viață roman (o romanizare non-lingvistică, culturală în sens larg), pe care de asemenea am încercat să o ilustrăm cu mijloace lingvistice.

Ion Heliade Rădulescu, acceptând idei ale iluministilor ardeleni privind originea romană a limbii noastre, comenta într-o formulare admirabilă, cuprinsă în prefața *Vocabularului de vorbe streine* pe care l-a alcătuit, în strânsă legătură cu prima încercare de realizare a unui fond principal de cuvinte al limbii române, caracterul fundamental latin al lexicului limbii noastre, păstrat până în epoca modernă: „Materia ei [adică a limbii române] este romană, adică a sa, forma îi e romană, adică a sa, averea ei maternă este mare și îndestulă”. Iar, într-o reușită demonstrație a ponderii elementului moștenit din latină în vocabularul românesc și astăzi uzual, scria în aceeași precuvântare: „Am alergat [noi, românii] acolo de unde ne este și numele, și carnea, și sângele, și peptul, și însuși laptele ce l-am supt. Românul în două capete ale existenței sale are d-o parte *nascere* și de alta *morire*; iată-i confinii sau hotarele de tot romane. De la un capăt până la altul viază, trăiește, simte, vede, aude, râde, plânge, vorbește, îmblă, șade, doarme, se mișcă, străbate, se luptă, sudă; și la luptă pune braț, pept, își varsă sângele...”. Serie semnificativă de cuvinte moștenite, care indică fără dubiu specificul românesc al limbii noastre.

**Este deci româna continuatoare a limbii dacilor și „mamă a limbii latine”?** Sunt cuvintele menționate anterior efect indisputabil al acceptării de către daci a limbii latine sau formează ele, dimpotrivă, dovezi ale identității celor două limbi, dacă respectiv latină sau, mai mult, constituie preluări de către romani ale unor cuvinte specifice limbii vorbite, încă înainte de ocupația romană, de către locuitorii Daciei (cum interpretează unii comentatori zeloși sintagma „româna este mama limbii latine”)?

Dacii, care vorbeau probabil, cum a presupus încă Bogdan Petriceicu Hasdeu, o limbă ce aparține altei familii lingvistice decât latina, fiind înrudită cu ilira, din care a descins și albaneza, au acceptat cu certitudine să folosească limba coloniștilor romani.

Indică aceasta, alături de lexic, transformările fonetice cu caracter stabil constatate în cadrul cuvintelor pe care le-am moștenit din limba latină, așa-numitele „legi fonetice”, identificate prima dată de către reprezentanții Școlii Ardelene. Ele arată că toate cuvintele românești amintite trebuie plasate în succesiunea unor forme specifice latinei populare, care nu avea vocale centrale (precum *ă* sau *î*), nici anumite consoane sau grupuri de consoane (precum *ș*, *ț*, *ci* sau *gi*), dezvoltate în cadrul limbii române. Invers (cum ar presupune ipotetica descendență a latinei din română), ar fi imposibil să obținem, prin indiferent ce transformări cu caracter repetabil, forme cu sunete primare din forme în care există sunete derivate, să reinventăm consoane finale sau grupuri consonantice dislocate, spre exemplu, de vocale scurte.

De văzut, spre exemplu, *rumân*, în paralel cu *romanus*, *cheie* în paralel cu *clavem*, *șarpe* în paralel cu *serpens*, *cald* în paralel cu *calidus*, *rece* cu *recens*.

Toate aceste cuvinte ilustrează apoi un sistem morfologic derivat din sistemul morfologic specific latinei populare. Iarăși: invers ar fi imposibil, pentru că, spre exemplu, un sistem morfologic simplificat, bazat pe flexiune analitică (în care se utilizează, adică, prepoziții, nu doar morfeme sau desinențe pentru indicarea unor poziții și valori morfologice), cum este sistemul specific românei, nu poate da naștere unei flexiuni sintetice, caracteristice latinei (pentru a putea susține, în felul acesta, că româna ar fi „mamă limbii latine”).

Unele dintre cuvintele alese pentru ilustrarea câmpurilor lexicale prezentate anterior atestă apoi schimbări de sens ce dovedesc fără dubiu adaptarea lexicului latinesc la realități economice, culturale sau sociale noi, diferite de cele romane, adaptare pe care dacii, iar nu romanii le-au putut face.

Iată câteva exemple. Româna utilizează din epoci foarte vechi *casă* (nu *villa*), *pământ* (desigur „bătut”, cum spun țărani, când se referă la pardoseala casei lor, nu *pavimentum*, lexemul latinesc prin care se explică formal cuvântul românesc amintit); la fel, româna utilizează *mormânt* (apărut din *monumentum*, dar având altă semnificație decât acesta). Toți cunoaștem și folosim substantivul *cărăre* pentru a numi un „drum îngust”, nu un „drum de care”, cum indica lexemul latinesc original. Folosim cuvântul *punte* pentru a numi nu un „pod”, cum făceau latinii, când rosteau *pontem*, acuzativul lui *pons*, *-tis*, ci un „loc îngust, creat pentru trecerea peste o apă”.

Sunt acestea, spun unii istorici ai limbii române, „ruralizări” ale lexicului latinesc, cuvintele românești comentate fiind greu, dacă nu imposibil de considerat punct de plecare pentru lexemele latinești corespunzătoare, iarăși, dacă am accepta ideea că latina are la bază limba română, cum susțin cei ale căror opinii încerc să le combat în această seară.

O serie de cuvinte, curente în limba noastră de la începuturile ei până astăzi, au apoi un sens, respectiv o „haină” latinescă ce pot fi explicate doar prin calc, adică prin transpunerea în forme doar aparent latinești, de către vorbitori nelatini, a unor structuri lexicale sau a unor semnificații ce trebuie raportate (după cum arată comparația cu albaneza) la limba dacilor.

Astfel, adverbul *întâi* are o formă ce ar părea să descindă dintr-un *\*antaneus*, inexistent însă în latină. Cum în albaneză există *i parë*, cu același sens și cu structură similară, forma *întâi* poate fi explicată doar prin crearea sa de către vorbitori nelatini care, învățând să utilizeze limba românilor, au „acoperit” cu haină lingvistică latinescă un derivat specific limbii lor.

La rândul lui, substantivul *mânușă*, care are structură de derivat diminutival, nu poate fi raportat la *mână* (având formă de diminutiv, ar fi trebuit să desemneze un obiect mai mic decât mâna). În albaneză există însă *dorëzë*, derivat din *dorë*

„mână” cu sufixul diminutival *-zë*, cunoscut de români din *coacăză* sau din *pupăză*, cuvinte din substrat.

Alt substantiv, *omușor*, cu care numim „lueta, uvula”, nu poate fi considerat derivat diminutival din substantivul *om*. Structura și sensul cuvântului se explică însă, dacă ne raportăm la albanezul *njeriti*, cu același sens ca *omușor*, obținut prin derivare cu sufix din *njer* „om”.

Și un ultim exemplu: Sensul cuvântului *inimă*, folosit multă vreme, în vorbirea populară, pentru a numi „stomacul” (Creangă scria: „mi s-a pus soarele drept inimă”), nu se poate explica prin apariția firească a unei semnificații particulare pentru lexemul ce descinde formal din lat. *anima*, ci prin copierea sensului unui cuvânt existent anterior în limba dacilor, comparabil cu albanezul *zemër*.

Sintetizând, toate acestea: transformări fonetice cu caracter legic imposibil de „întors” din română spre latină, sistemul morfologic de tip analitic al românei, ce nu poate fi transformat în unul sintetic, cum avea latina, respectiv cuvintele românești al căror sens sau a căror formă de tip latinesc se explică exclusiv prin calc, devin dovezi suplimentare în sprijinul ideii că dacii, vorbind o limbă de alt tip decât latina, au deprins și apoi au utilizat în mod curent limba oficială a Imperiului. Nicidecum invers.

**Româna este deci limbă romanică**, similară ca fond principal lexical și ca structură morfologică celorlalte limbi ce au descins din latina populară. Acceptată de către locuitorii Daciei romanizate, datorită prestigiului limbii și civilizației romanilor, limba latină, în forma sa uzuală, numită în mod curent „latină populară”, s-a transformat, prin asimilarea unor trăsături ale limbii dacilor (prin influență lingvistică de tip extern), într-o limbă romanică nouă, cu sistem fonologic propriu, cu structură morfologică stabilă și cu vocabular esențialmente latinesc în componenta sa de bază. Odată constituită, această nouă limbă romanică s-a extins și a fost apoi

acceptată în teritoriile dacilor liberi. Romanizării i-a urmat astfel o românzare.

Revin în final la opinia lui Petru Maior, cuprinsă în sintagma „româna este mama limbii latine”, extrasă de diverși comentatori din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, pentru că ea nu trebuie scoasă din contextul în care a fost formulată, ci se cuvine a fi corect interpretată. Marele cărturar iluminist, adept al descendenței limbii noastre din limba latină, ca toți reprezentanții Școlii Ardelene, a vrut să spună că româna, care are la bază latina populară, variantă anterioară formei cultivate, „gramaticești” a limbii latine, are în structură forme ce pot fi considerate baza (adică „mama”) formelor latinești clasice.

Iată citatul din care a fost scoasă această sintagmă: „Arătat-am în *Disertația cea pentru începutul limbei românești*, carea e adăugată la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, cum că nu limba poporului roman, sau cea proastă latinească, carea e limba românilor, s-au născut din limba latinească cea din cărți, și se zice limba latinească corectă, adecă îndreptată sau polită, ci ceasta din ceaea. Și pentru aceaea, măcar că ne-am obicinuit a grăi că limba românească e feată limbei ceii lătinești corecte, întru adevăr și după firea lucrurilor, limba cea românească e mama limbei ceii lătinești ce să află până astăzi în cărți”.

Este aceasta o idee similară celei care afirmă că româna este latina vorbită în provinciile dunărene ale Imperiului Roman, din momentul ocupării lor de către romani până astăzi.

Vă mulțumesc pentru atenție. Folosesc *a mulțumi*, care, în româna de astăzi, pare să se refere doar la vorbitor, cel recunoscător pentru prezența dumneavoastră, aici, în Sala Dalles, în această seară.

Cum cuvântul vine dintr-o urare pe care o cunoașteți (*La mulți ani!* a devenit *mulțani* și apoi *mulțumi*), mă raportez iarăși, și la finalul întâlnirii noastre de astăzi, la limba noastră veche, *mulțânindu-vă*, adică urându-vă *ani mulți*, deci *toate cele bune!*